

Скакальська І.Б.Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна
академія імені Тараса Шевченка

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ МОДЕЛЬ ЯПОНІЇ КІНЦЯ ХІХ СТ. ЯК ПРИКЛАД ІНТЕГРАЦІЇ ТРАДИЦІЙ І МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті проаналізовано формування освітньої системи Японії та прослідковано як дана проблема відображена у сучасних українських підручниках з історії. Освітня система Японії кінця ХІХ ст. представлена як унікальний приклад гармонійного поєднання традиційних цінностей і модернізаційних процесів доби Мейдзі. Аналізуються основні принципи шкільної освіти, спрямовані на формування громадянської свідомості, патріотизму та здатності до сприйняття нових знань у контексті модернізації країни. Мета публікації полягає у дослідженні освітньої моделі Японії кінця ХІХ ст. як прикладу взаємодії традиції та західної модернізації, у контексті її репрезентації в шкільних підручниках з історії в сучасній Україні.

Авторка розкриває особливості трансформаційних процесів та еволюції культурних традицій Японії періоду Мейдзі. Після тривалої ізоляції Японія вступила на шлях активної модернізації, запровадження західних технологій, адміністративних реформ і соціальних перетворень. Водночас традиційні звичаї та культурні практики не були відкинуті, оскільки вони зазнали поступового переосмислення й інтегрувалися в нові суспільні умови. Важливу роль у цьому процесі відіграв просвітитель Фукудзава Юкіті, який відстоював право кожної людини на вільний доступ до будь-яких знань.

Дослідження демонструє значення японського досвіду для удосконалення сучасних освітніх практик та виховання гармонійно розвиненої особистості.

У висновках зазначено, що доба Мейдзі стала періодом змін в історії Японії. Вивчення цього досвіду дає змогу здобувачам не лише ознайомитися з особливостями модернізації Японії, але й усвідомити універсальні механізми поєднання національної ідентичності та глобальних тенденцій розвитку освіти.

Ключові слова: Японія, епоха Мейдзі, освітня модель, модернізація, традиції, культура, культурна трансформація, шкільні підручники, громадянська компетентність.

Постановка проблеми. Японія протягом століть вирізнялася здатністю поєднувати традиції з інноваціями, органічно інтегруючи власну культурну спадщину з елементами західного світу. Особливо показовим у цьому контексті є період Мейдзі, коли країна після тривалої самоізоляції вступила на шлях інтенсивної модернізації. Цей процес охопив усі сфери суспільного життя, починаючи від економіки та державного управління до освіти й культури. Поєднання модернізаційних інновацій із національними традиціями створило унікальну соціокультурну модель, що визначила особливий шлях розвитку Японії та стала предметом аналізу в сучасних дослідженнях інтеграції традицій і модернізації у сфері освіти.

Актуальність вивчення освітньої моделі Японії кінця ХІХ ст. полягає у можливості простежити унікальний досвід інтеграції традиційного й сучасного, що й нині є викликом для багатьох країн світу. Важливо також проаналізувати, яким чином ці процеси відображаються у сучасних підручниках з історії, адже саме вони конструюють історичну пам'ять, задають рамки інтерпретації минулого та формують критичне мислення учнів, громадянську компетентність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження освітньої моделі Японії кінця ХІХ ст. та її впливу на формування суспільства привертала увагу як вітчизняних, так і зарубіжних учених. У японській історіографії значне

місце посідають праці, присвячені реформам епохи Мейдзі.

Журнал «Дослідження історії реставрації Мейдзі» [1] містить низку статей, які присвячені окресленій проблемі.

Професор Тацуя Оцукі у публікації «Американська освітня філантропія та Японія епохи Мейдзі» характеризує освітню філантропію, при цьому зазначає, що Японія також зберігає такі традиції, як «кандзін» (благодійні пожертви). Спираючись на цю основу, освітня філантропія розвивалася в процесі західного культурного прийняття в епоху Мейдзі, під впливом філантропії в Сполучених Штатах. У цій статті автор зосередився на Японії епохи Мейдзі та розглянув сучасні приклади освітньої філантропії в США, а потім керівництво школами місіонерів, які відвідували Японію, та підтримку, яку вони отримували від своїх країн [2].

Західна наукова традиція акцентує увагу на модернізаційному вимірі освітніх перетворень, розглядаючи школу як інструмент соціалізації й політичної легітимації нової держави. Дослідники також відзначають вплив західних педагогічних концепцій, зокрема американського досвіду, на формування навчальних програм і методів викладання. Так, Агнешка Павнік пише про те, що в епоху Мейдзі Японія змінила свою стару феодальну модель освіти, реформувавши політичні, сільськогосподарські, соціальні та економічні структури після періоду ізоляції [3].

Серед українських науковців окремі аспекти розвитку культурних традицій Японії досліджували Мозгова Т. А. [4] та ін. Таким чином, існує потреба в комплексному дослідженні, яке поєднало б історико-педагогічний аналіз модернізаційних процесів в освіті Японії з вивченням сучасних освітніх практик і наративів, що пропонуються сьогодні школярам України у підручниках з історії.

Мета статті полягає у дослідженні освітньої моделі Японії кінця XIX ст. як прикладу взаємодії традиції та західної модернізації, у контексті її репрезентації в шкільних підручниках з історії в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. 1868 рік став переломним у політичній історії Японії, оскільки влада формально перейшла від сьогуна до імператора. Цьому сприяли як прихильники відновлення традиційних порядків, які бачили у відродженні імператорської влади повернення давніх звичаїв, так і ті, хто вважав, що лише швидка модернізація за західними зразками здатна зберегти незалежність країни.

Японці добре пам'ятали приклад Китаю, який тривалий час здавався уособленням могутності, але виявився безсилим перед військовою перевагою Заходу, програв Опіумні війни та фактично опинився в колоніальній залежності.

Після подій 1868 року певний час переважали консерватори з гаслом «шанування імператора – вигнання варварів» (під «варварами» малися на увазі американці, європейці та росіяни). Проте невдовзі стало зрозуміло, що відмова від досягнень західної цивілізації не дає відповіді на ключові виклики, насамперед на проблему збереження незалежності держави. Тому вже у 1872 році японська еліта обрала інший шлях – модернізацію через активне засвоєння досвіду Європи та Північної Америки. Того ж року була запроваджена перша централізована система обов'язкової освіти для всіх підданих імперії. Вона неодноразово реформувалася [5, с. 67].

Після відновлення Мейдзі навіть японська початкова шкільна освіта активно пропагувала ідеологію «вийти з Азії і приєднатися до Заходу». Обговорюючи характеристики підручників з географії раннього Мейдзі, Накамура Кікудзі зазначає: «Пошана до відновлення Китаю зникла, її повністю замінив потужний інтерес до Заходу». Знадобилося кілька років, щоб підготувати шкільні підручники, щоб відобразити великий перехід від системи Едо під керівництвом сьогуна до уряду Мейдзі під керівництвом імператора. Створення комплексного матеріалу було величезним завданням, тому протягом першого десятиліття періоду Мейдзі переважна більшість підручників базувалися на перекладах або пристосуваннях інструментів, імпортованих з Європи та Америки. Цей період в історії японської освіти називається, як «перекладена епоха підручника» [6].

На початковому етапі розвитку модерної шкільної системи в Японії головним завданням було формування єдиної нації. Для цього потрібно було подолати відмінності між окремими регіонами та соціальними групами, утвердивши спільну розмовну і письмову мову на основі едоського діалекту, а також виробити єдину систему цінностей. У шкільному статуті 1872 року ключовою метою освіти визначалося виховання незалежної та активної особистості, здатної самостійно орієнтуватися в житті [5, с. 68].

Водночас важливе місце відводилося громадянській освіті, зокрема учням прищеплювали почуття належності до держави, відповідальності за її розвиток, пошани до імператора та закону. Таким чином, школа мала стати інструментом не

лише інтелектуального й професійного становлення, а й формування свідомих громадян, що відчують свою єдність і готові працювати задля спільного блага.

У 1874 році з ініціативи дипломата та урядовця Морі Арінорі, який у 1885 році став першим міністром освіти Японії, було засновано «Товариство 6 року Мейдзі». До його роботи запросили й Фукудзаву Юкіті. Попри те, що більшість членів організації дотримувались етатистських поглядів, Фукудзава залишався вірним власним переконанням, так, підґрунтям вільного й розвиненого суспільства є освічені та самостійні люди, а реформи мають починатися «знизу», з ініціативи громадян. На відміну від нього, Морі Арінорі та правознавець Като Хіроюкі наполягали, що освіта має поширюватися «згори» під контролем державного апарату. Фукудзава підкреслював, що справжня освіта неможлива без розвитку природничих наук у дусі європейського позитивізму, але водночас вимагає й нового підходу до гуманітарних дисциплін, зокрема історії. Він зазначав, що традиційна японська історіографія зводилася до опису життя імператорської династії, політичних злетів і падінь можновладців чи військових перемог і поразок. За його словами, Японія мала не стільки власну історію як нації, скільки історію свого уряду.

На думку мислителя, головною вадою старої Японії було повне підпорядкування людини державі. Єдиним шляхом до змін він вважав поширення освіти, яка є необхідною передумовою створення «по-справжньому незалежної нації». Для цього нова гуманітарна наука мала виховувати моральність не на основі догм конфуціанства, а через аргументи розуму. Такий підхід, вважав Фукудзава, дозволить сформувати автономну, вільну особистість, що є справжнім фундаментом національної незалежності.

Він критично ставився і до сучасної йому освітньої системи, яка від початку перебувала під повним контролем уряду. Як альтернативу Фукудзава пропонував створити незалежну раду вчених, яка б здійснювала нагляд за розвитком науки й культури [5, с. 69].

До найпрестижніших університетів Японії, які й сьогодні приваблюють іноземних студентів, належать заклади, засновані ще у XIX столітті. Серед них Токійський університет, відкритий у 1877 році, Університет Осаки, що бере початок з 1869 року, приватний Університет Васеда в Токіо, заснований у 1882 році, а також Університет Цукуба, який виник у 1872 році та вважається одним із найстаріших і найавторитетніших

у країні. До цього переліку належить і приватний Університет Кейо, заснований у 1852 році, та Кіотський університет, що також веде свою історію з 1872 року. Усі ці навчальні заклади з'явилися у XIX столітті й стали важливим фундаментом для розвитку сучасної системи вищої освіти Японії [7, с. 6].

У 1868 році імператор Мейдзі, який повернув собі імператорське правління від сьогуна, розпочав те, що зараз відоме як Реставрація Мейдзі, серію реформ, зосереджених навколо політики індустріалізації, збагачення нації та зміцнення військових сил, а також так званої «цивілізації та просвітництва» японського суспільства. Одним із заходів, у який японський уряд вклав багато енергії, було поширення початкової освіти по всій країні.

Після відкриття Японії для світових впливів японські педагоги отримали можливість ознайомитися не лише з ідеями Песталоцці, але й з працями провідних європейських освітян кінця XIX – початку XX століття, таких як Е. Паркхерст, Г. Кершенштейнер, Е. Мейман, У. Лай та інших. Ідеї цих педагогів знаходили підтримку серед японських освітян, як відомо, що деякі середні школи та університети організовували диспути та конференції для обговорення їхніх положень. Проте система Песталоцці залишалася найпопулярнішою і найбільш зрозумілою для більшості японських учителів.

До сьогодні ідеї Песталоцці зберігають значний вплив у Японії. У 1970–1990-х роках було опубліковано низку праць, присвячених його педагогічній діяльності, де його концепції розглядалися через призму завдань сучасної японської школи, включаючи розвиток емоційної освіти, індивідуалізацію навчання та шкільне самоврядування. Авторитет Песталоцці в Японії того часу можна порівняти лише з популярністю американського філософа та педагога Джона Дьюї.

Наприкінці XIX століття Дьюї опублікував низку статей, у яких критикував формалізм і догматизм у шкільній освіті. Його праця «Школа та суспільство» швидко здобула міжнародну популярність, а найбільше визнання отримала книга «Демократія та освіта». Японські педагоги з великою зацікавленістю сприйняли її ідеї, хоча деякі положення викликали складнощі з їхнім застосуванням у японській системі освіти. У 1919 році Дьюї був запрошений до Японії, де прочитав у Токійському університеті вісім лекцій. Основні положення Дьюї можна узагальнити таким чином, що навчання має бути орієнтоване на учня, який

визначає процедуру навчального процесу; роль учителя полягає насамперед у наданні порад; навчання спрямовується на розв'язання практичних проблем, а не на бездумне заучування; освіта має бути безперервним процесом протягом усього життя; взаємодія між учнями важливіша за конкуренцію, а оскільки розвиток особистості відбувається у соціальному середовищі, освіта і демократія нероздільні. Відповідно, розвивалось і громадянське виховання. Японські педагоги почали засвоювати концепцію Дьюї, але швидко зрозуміли, що багато її положень не відповідають національним традиціям і соціальним цінностям. Особливо складно було прийняти другорядну роль учителя, проте його ідеї, хоч і критично сприйняті, значною мірою вплинули на розвиток японської педагогіки [8, с. 176].

На наш погляд вартує уваги й сам підхід японців до організації навчання, наведемо такий досвід британського інженера Генрі Дайєра та його колег у Японії епохи Мейдзі, який є показовим прикладом того, як освітні реформи спрямовувалися не лише на передачу технічних знань, а й на формування нової філософії навчання, орієнтованої на виховання творчої та самостійної особистості. Поширене як у Європі, так і в самій Японії уявлення про японців як народ, схильний лише до наслідування, зумовлювало необхідність довести здатність країни не тільки засвоювати, а й генерувати власні ідеї. Саме тому Дайєр наголошував, що інженер повинен бути не виконавцем, а мислителем, здатним винаходити й застосовувати нові підходи. Його педагогічна концепція передбачала тісний зв'язок теорії та практики, коли навчання поєднувало роботу з підручниками, лабораторні досліди та польові практики. Важливим було формування у студентів самоповаги й відповідальності [9, с. 311–312].

Розглянувши реформи доби Мейдзі у сфері освіти та їхній вплив на формування нової культурно-освітньої моделі Японії, важливо простежити, яким чином цей досвід представлений у сучасних українських шкільних підручниках з історії. Адже саме підручник виступає не лише джерелом знань, а й інструментом формування в здобувачів цілісного бачення взаємодії традицій і модернізаційних процесів у світовій історії. Підручник авторства Гісема О. для 9 класу демонструє, що Японія не лише активно запозичувала європейські технології, адміністративні та військові моделі, а й зберігала національні цінності. Це проявлялося у вшануванні імператора як священної особи, вихованні патріотизму в школах,

підтримці традиційних моральних норм. Водночас нові закони, конституція 1889 р. (діяла до 1947 р.) і освітні реформи дозволили перетворити традиційні інститути на сучасні державні структури. Підручник підкреслює, що масова освіта та створення університетів і початкових шкіл за європейським зразком сприяли формуванню нового інтелектуального потенціалу. Впровадження обов'язкової початкової освіти, підготовка вчителів, використання європейських методик навчання й одночасне збереження елементів національної культури забезпечили ефективну інтеграцію традицій і модернізації [10, с. 194–200]. У 1890 р. вийшов імператорський указ про необхідність особистої відданості імператору. Документ вважався свяติною та був покладений в основу виховання молоді. Особливий ритуал, обов'язковий у кожній школі, сприяв прищепленню патріотизму та відданості імператору [10, с. 195]. Автор підручника підкреслює, що освіта була не лише засобом підвищення грамотності та професійної підготовки, а й інструментом соціальної мобільності, державної консолідації та національної ідентичності. У шкільному курсі це формує у учнів розуміння комплексності процесів модернізації та ролі освіти у розвитку суспільства і держави.

У підручнику І. А. Коляди «Всесвітня історія» для 9 класу, розділ, присвячений Японії, знаходиться в рамках теми «Пробудження Азії» (друга половина XIX – початок XX століття). Цей розділ охоплює перехід Японії від феодального суспільства до сучасної індустріальної держави, включаючи впровадження нових військових і політичних реформ, а також конфлікти з іншими країнами та побудову нових дипломатичних відносин. Засновано імператорську бібліотеку [11, с. 223–232].

Доповненням до вище зазначеного є те, що уряд Японії активно заохочував відправку японців за кордон для здобуття та продовження освіти, про це інформує автор підручника Т. Ладиченко. Зокрема, зазначає, що важливою складовою модернізації освіти стало заохочення японців здобувати освіту за кордоном, що сприяло швидкому перенесенню сучасних наукових знань і технологій до Японії [12, с. 116]. Спостерігаємо, що в сучасних умовах аналогічний досвід може стати вагомим мотивом для українських здобувачів освіти, набуті за кордоном знання та компетентності вони здатні використати для відновлення України у післявоєнний час, що стане переконливим проявом їхньої громадянської свідомості.

Необхідно звернути й увагу на ілюстративний матеріал у підручниках, яскравою картиною,

яка уособлює події революції і змін у добу Мейдзі є зображення «Японська живописна алегорія боротьби старого з новим 1870-ті роки» [13, с. 163]. Цей візуальний образ демонструє символічне протистояння традиційного укладу та модернізаційних тенденцій, наочно передаючи складність і драматизм періоду. Використання подібних ілюстрацій у підручниках сприяє глибшому розумінню історичних процесів, адже вони не лише підкріплюють текстовий матеріал, а й формують у школярів емоційне та критичне ставлення до минулого.

Висновки. Таким чином, освіта у добу Мейдзі стала важливим чинником перетворення Японії на сучасну державу, здатну конкурувати на міжнародній арені та уникнути колоніальної залежності. Освітня модель Японії кінця XIX століття постала як унікальне поєднання традицій та модернізаційних практик. Вона дозволила країні не лише успішно інтегрувати західні знання, а й адаптувати їх до власних культурних і суспільних

реалій. Саме тому цей досвід є надзвичайно цінним для сучасної України, оскільки відображення японського прикладу у шкільних підручниках з історії може стати джерелом для осмислення того, як гармонійно поєднати національні традиції з викликами глобалізованого світу для відбудови країни, після російсько-української війни.

Підкреслимо й те, що японці завжди дбали про розвиток і збереження власної культури, усвідомлюючи її значення для сучасності та майбутнього. Ще в період Мейдзі виникло прагнення поєднувати запозичення із Заходу з плеканням власних традицій. Саме з цією метою на початку 1950-х років було створено Інститут вивчення японської культури та класики в Університеті Кокугакуїн [14]. Його завданням стали базові дослідження національної культури, а також вивчення питань віри й моралі японського народу, що мало забезпечити як збереження традиційних цінностей, так і їхнє осмислення у світовому контексті.

Список літератури:

1. Товариство історії реставрації Мейдзі. URL: <http://www.ishinshi.jp/wordpress/?p=1674>
2. Оберліна Тацую Оцукі Американська освітня філантропія та Японія епохи Мейдзі. *Міжнародні академічні дослідження*. Том 3 (2019). URL: https://www.obirin.ac.jp/research/r11i8i00000094xn-att/Kokusaigaku_Vol3.pdf
3. Pawnik Agnieszka The Roots of the Modern Japanese Educational System in the Meiji Period. e-ISSN 2449-8645 HEMISPHERES No. 32, 2017. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1370194>
4. Мозгова Т. А. Проблема пошуку культурної ідентичності в японській духовній традиції епохи Мейдзі (межа XIX–XX ст.). *Політологічний вісник*. 2012. Вип. 66. С. 39–46.
5. Накорчевський А. А. Гуманітарні знання й освіта в Японії в XVII–XXI ст. *Східний світ*, 2018. № 1. С. 62–87. doi: <https://doi.org/10.15407/orientw2018.01.062>
6. Yasuko Takezawa Race, Civilisation and the Japanese. Textbooks During the Meiji Period. *Politika*, mis en ligne le 15/03/2021, consulté le 20/09/2021 URL: <https://surl.li/lsilum>
7. Колісник-Гуменюк Ю. І. Особливості вищої освіти у Японії: наук.-метод. розробка. Львів: ЛННЦПО, 2022. 18 с.
8. Бондарчук Т. О. Розвиток педагогічної думки в Японії після революції Мейдзі (кінець XIX – перша половина XX ст.). URL: <https://surl.li/fnpqzl>
9. Tomoko Yoshida Originality conundrum: British education of engineers in Meiji Japan (1868–1912). *The Royal Society*. 2024. <https://doi.org/10.1098/rsnr.2023.0058>
10. Гісем О. В. Всесвітня історія (поглиблене вивчення). 9 клас. Харків, 2017. 256 с.
11. Коляда І. А. Всесвітня історія: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Кам'янець-Подільськ, 2017. 304 с.
12. Ладиченко Т. В. Всесвітня історія. 9 клас. Київ, 2022. 175 с.
13. Полянський П. Всесвітня історія: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, 2017. 224 с.
14. The Institute for Japanese Culture and Classics. Education and Research Facilities. URL: <https://www.kokugakuin.ac.jp/en/research/oard/ijcc>

Skakalska I.B. CULTURAL AND EDUCATIONAL MODEL OF JAPAN OF THE LATE 19TH CENTURY AS AN EXAMPLE OF THE INTEGRATION OF TRADITIONS AND MODERNIZATION AND ITS REPRESENTATION IN SCHOOL HISTORY TEXTBOOKS IN MODERN UKRAINE

The article analyzes the formation of the educational system of Japan and traces how this problem is reflected in modern Ukrainian history textbooks. The educational system of Japan of the late 19th century is presented as a unique example of a harmonious combination of traditional values and modernization processes of the Meiji era. The main principles of school education aimed at the formation of civic consciousness, patriotism and the ability to perceive new knowledge in the context of the country's modernization are analyzed. The purpose of the publication is to study the educational model of Japan of the late 19th century as an example of the interaction of tradition and Western modernization, in the context of its representation in school history textbooks in modern Ukraine. The author reveals the features of the transformation processes and evolution of cultural traditions of Japan during the Meiji period. After a long period of isolation, Japan embarked on the path of active modernization, the introduction of Western technologies, administrative reforms and social transformations. At the same time, traditional customs and cultural practices were not rejected, as they underwent gradual rethinking and were integrated into new social conditions. An important role in this process was played by the educator Fukuzawa Yukiti, who defended the right of every person to free access to any knowledge. The study demonstrates the importance of the Japanese experience for improving modern educational practices and educating a harmoniously developed personality. The conclusions indicate that the Meiji era was a period of change in the history of Japan. Studying this experience allows applicants not only to familiarize themselves with the features of Japan's modernization, but also to understand the universal mechanisms of combining national identity and global trends in the development of education.

Key words: Japan, Meiji era, educational model, modernization, traditions, culture, cultural transformation, school textbooks, civic competence.

Дата надходження статті: 01.10.2025

Дата прийняття статті: 14.10.2025

Опубліковано: 05.12.2025